

SZÁSZ ZOLTÁN

A 67-es kiegyezési rendszer – reális alternatíva?

Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés modernkori történelmünk egyik legnagyobb jelentőségű fordulója, mely közgondolkodásunkban „ferencjózsefi aranykor” vagy „boldog békeidők” elnevezéssel rögzült. Mítosszá vált. Nem kis mértékben azért, mert a félévszázados fejlődés után bekövetkező első világháborús világégés, a Habsburg birodalom szétesése, az évezredes történelmi Magyarország trianoni szétdarabolása, a huszadik századi további magyar tragédiák sora érthetően fölerősödő dicsfényel borította be a megelőző hosszú békekorszakot.

Az előadás a 150. évforduló, az 1848-49. évi forradalmat és szabadságharcot elfojtó, véresen megtorló abszolutista uralkodó Ferenc József metamorfózisából, jószívű alkotmányos uralkodóvá válásából, 1867. június 8-i koronázásából, s az alaptörvényből: az 1867:XII. törvénycikkből kiindulva tekintett vissza az elnyomásból a félfüggetlenséghez – a „korlátozott szuverenitáshoz” – vezető útra; második részében a kiegyezéssel létrehozott Osztrák–Magyar Monarchia működési kereteit, politikai, közjogi struktúráját mutatta be, valamint a félévszázad magyarországi gazdasági növekedésének egyes jellemzőit.

Az osztrák és magyar (formailag) két szuverén államot összekötő intézményekből a közös bécsi külügyminisztérium, közös hadügyminisztérium és a kevésbé jelentős közös pénzügyminisztérium szerkezetét, a magyar befolyás arányát és korlátait vázolta, jelezve, hogy ez mennyiben volt öröksége 1848-nak, ami azóta is vitatott. Elárulták-e Deák Ferenc és Andrássy Gyula – mellettük az előkészítésben közreműködő Klauzál Gábor is – 1848-at? Az előadó egyértelműen emellett foglalt állást, hogy a kiegyezők megmaradtak '48 öröksége mellett, de nem vállalták 1849, tehát a teljes függetlenség követelését, aminek indoklásául, háttérmagyarázatul az 1849 utáni magyar emigráció működési tapasztalatait összegezte.

Az 1850-es években az európai politikai térségben a Kossuth-emigráció számottevő erő, mondhatjuk látens hatalmi tényező volt, mindaddig, amíg az európai politikában nyitott maradt: merre is halad a nemzetállamok kikristályosodásának folyamata, mi is a nagyhatalmak álláspontja a Habsburg birodalom jövőjéről? Amilyen gyorsan jött 1859-ben egy francia-olasz háború Ausztria ellen, mely ajtót nyitott egy ehhez kapcsolódó magyar önállósodási hadműveleti-felkelési akciónak, olyan gyorsan el is szállt ez utóbbinak a lehetősége, majd Cavour olasz miniszterelnök halálával oda lett az olasz segítség távlati reménye is; a nyugati támogatás reménye illúzióvá vékonyodott. Anglia megmaradt a régi palmerstoni axióma mellett: egy független Magyarország egymaga nem volna elég erős, hogy az európai politikában a Habsburg birodalmat helyettesíteni tudja. A hatalmi realitások áttörésére tett utolsó nagyobb emigrációs kísérlet, a kossuthi-klapkai Duna-konföderáció 1862. évi terve – mely négy délkelet-európai ország szövetségét irányozta elő, kollektív nagyhatalommá válás perspektíváját is felvillantva – a szomszédainknál nem talált visszhangra, a hazai magyar ellenállók pedig (az ország feldarabolása akaratlan előjátékának vélvén) rendkívül hevesen elutasították, s Kossuth vezérpolitikus tekintélye köreibben igencsak megroppant. A magyar liberális tábor, bár nem adta még fel a nemzetiségekkel való modus vivendi kialakításának igényét, már nem hihetett abban, hogy azok elfogadják a magyar hegemoniát, mely ellen 1848 óta felléptek, s fellépésükhöz bécsi centralista körök támogatására számíthattak. Velük, egyben Kossuth Duna-konföderációs tervével szemben

fogalmazta a reális alternatívát naplójában a sokat idézett Podmaniczky Frigyes: „inkább megyek Bécsbe a némethez, mint Belgrádba a rácokhoz”. Immár nem szövetségest kerestek Bécs ellen, hanem Bécs szövetségét.

A kiegyezéshez vezető úton a félelmek kulcsszerepet kaptak. A nemzetiségek önállósodásától való félelemnél fontosabb volt akkor a nemzetközi környezet reakciósabbá válása: az erősen antiliberális porosz Bismarck fölemelkedése, az orosz fenyegetés, aminek 49-es, sőt, reformkori érzését most felerősítette a lengyel felkelés 1863. évi kemény leverése; az osztrák centralizáló politikusoktól s az udvarban különösen befolyásos katonai körök, Albrecht főherceg abszolutista külön világától való rettegés. Beust még 1868-ban is azt mondta egy orosz nagykövetnek, hogy csak átmeneti időre tettünk engedményt a magyaroknak.

De kiegyezés felé szorította a politikai osztályt a megélhetés, a gazdaság, s az elmaradottság leküzdésének már a Reformkor óta sürgető igénye, a gazdasági élet, az égető infrastruktúra fejlesztés alakításába való érdemi beleszólás nemzeti követelménye, s persze a külföldi fejlesztő tőke behozatalának biztosítása, hiszen ekkor már világos, hogy Ausztria egymagában nem tudja fedezni az oly szükséges beruházások hitelszükségletét.

Többes hivatása van tehát „a 67-es műnek”. Az 1848-ban békésen kiharcolt önállósági szint visszaszerzése, s különösen annak bebiztosítása. A dualista alapon átszervezett birodalom védhatalom funkciót kell betöltsön Magyarország fölött; nyújtson fedezéket orosz előnyomulással, pánszlávizmussal, nemzetiségi törekvésekkel, német hatalmi befolyással szemben. De biztosítson beleszólást is az immár közjogilag is közös birodalom irányításába. A kiegyezésről szólva ritkán kap hangsúlyt, hogy az eredendően nem „Ausztria” és „Magyarország” egyezkedéseként, hanem a magyar (parlamentari) liberális elit és az udvar tárgyalásaként indult, s az még kevésbé emlegetett, hogy éppen Deákék ragaszkodtak ahhoz, s az ő követelésükre került bevezetésre Ausztriában is a teljesebb körű alkotmányosság. (Mert magyar részről ebben látták egyik biztosítékát annak, hogy osztrák abszolutista erők ne tudják a birodalom túlsó felének jóval nagyobb gazdasági ereje, katonasága felhasználásával a frissen visszaszerzett magyar önállóságot felszámolni. Ez is 1848 fontos tanulsága volt.)

A 67-es szerkezet a közös három minisztériummal, a bécsi és pesti parlamentek működését összekapcsoló „delegációk” – közös birodalmi gyűlést elkerülő helyettesítő megoldás – rendszerével, míg az újoncozást, a hadiköltségeket az országgyűléseknek való alárendelésével biztosította, közjogilag mindenképpen a paritást osztrákok és magyarok között. Persze nem volt ez teljes. Fél évszázad alatt egyetlen közös hadügyminiszter sem volt magyar, mint ahogy a világháborúig csak egyetlen magyar volt külügyminiszter – igaz, a legkiválóbb: Andrássy Gyula. A nem túl fontos közös pénzügyminiszterek között már több magyart találhatunk. A közös, ám inkább ellenséges haderő, melynek egységét, német hivatalos nyelvét, vezényletét féltékenyen őrizte magának Ferenc József, a magyar közgondolkodás számára a nagy háborúig neurotikus probléma maradt. Andrássynak mindenesetre sikerült 48 örökségéért kialakulnia az immár koronás magyar királytól egy külön magyar honvédség felállítását, mely sokáig komikusan kicsi volt, tüzéséget – bécsi óvatosságból – csak igen későn engedélyeztek neki, abba pedig az udvar nem egyezhetett bele, hogy az 1849-ben „osztrákverő” Klapka vagy Perczel tábornok legyen a (jelentéktelen) magyar külön hadügyi tárca minisztere.

„Deák kiegyezését újkori történetünk egyik legszerencsésebb alkotásának, ősi probléma legjobb megoldásának látjuk” – írta 20. századi legnagyobb hatású historikusunk, Szekfű Gyula, hozzátéve: „állami függetlenségünk sosem volt oly reális és biztos.” Igaz, azt is állítja, hogy hanyatló korszak járt nyomában, Németh László „feltűnő bukásnak” mondja, Pethő Sándor a németesítés folytatását látja benne. Bibó Istvánnak sem tetszik. Az értékelő viták máig nem zárultak le, talán sosem fognak, de a szemléletmód változásai új és új szint hoznak a szakszerűsödő nézetütköztetésekbe, különösen a régóta nemzetközivé szélesedő gazdaságtörténeti elemzések által.

Ma már nagy súlyt helyezünk a tisztán politikai rendszerváltás mellett a „gazdasági kiegyezésre” (1867:XVI. tc. stb.) mely rögzítette, hogy az ország megmarad a Habsburg monarchia közös vám- és pénzrendszerében. Az ún. kereskedelmi és vámszövetség liberalizált közös piacot jelentett, ami részleteiben emlékeztet a majdani Európai Unió szabad mozgásokból és szabályozásokból álló világára. Nem volt könnyű Magyarország – igaz „Ausztria” számára sem – két egymástól igen eltérő gazdasági szerkezetű ország, egy iparosodottabb, gazdagabb és egy szegényebb, erősen agrárjellegű ország érdekeit közös vámpolitikában összeegyeztetni. Csak kompromisszumokkal, kölcsönös áldozatokkal lehetett megoldani. De lehetett. A gazdasági kiegyezés, a politikaitól eltérően tíz évenként előírászerűen újratárgyalandó volt, sőt már öt év múlva alku tárgya lehetett, a kilencedik évben akár fel is mondhatta valamelyik fél.

A tízévenkénti gazdasági kiegyezési tárgyalások többnyire elhúzódó viták lettek, politikai megrázkódtatással jártak, ezért gyakran rendszerhibának állítják be. Éppen ellenkezőleg! A merev dualista rendszerben ez volt a dinamizáló komponens: a gazdaság változó igényeihez hozzá lehetett igazodni. Több lépésben lett például paritásos a közös jegybank.

Az előadás nem térhet ki a gazdasági fejlődés részleteire. Elfogadhatónak tekinti azokat a szakvéleményeket, melyek szerint a Monarchia közös piaca kedvezően hatott a magyar gazdasági növekedésre. (A GDP 1870 után egy főre évi 1 vagy 1,5%-al nőtt Ausztriában, míg Magyarországon 1,4, vagy akár 2,5%-al. Elmaradásunk talán 8-9%-al is csökkent, a növekedési ütemben az európai középmezőny felső régiójába tartozott az ország.) Katus László szerint Magyarország 1913-ban közelebb állt a Nyugathoz, mint 2000-ben. A beáramló külföldi tőke indukáló hatású volt – eltérően a balkáni országoktól – előmozdította a belső akkumulációt, olyannyira, hogy a beruházások kétharmada 1914 előtt már hazai tőkéből történt, sőt, Dél felé némi magyar tőkeexport is megindult. A 80-as évektől az ipari forradalom elérte hazánkat, komoly nagyipar és néhány egészen modern ágazat fejlődött ki. Az olyan cégnevek, mint a GANZ, MÁVAG, STEG, Láng, MARTA, a későbbi Tungsram, WM bekerültek a polgárosodott nemzeti mitológiába, s csak mostanság hullanak ki az emlékezetből. Némileg félrevezető, ám szimbolikus jelentőségű, hogy a világháború előtti utolsó években a Monarchián túli külpiacokra menő magyar exportban korona-értékben nagyobb volt az ipari termékek részaránya, mint a mezőgazdasági áruké. A hazai mezőgazdaság számára pedig kedvezően hatott, hogy a fél évszázad nagyobb részében ún. ipari olló volt, s még inkább az a politikai segítség, mellyel a magyarországi agrártermelők számára szinte monopolizálták az 50 milliós birodalom fogyasztói piacát.

Az állam többágú gazdaságfejlesztő tevékenységébe, fokozatosan erősödő ipartámogatásába is beletartozott, hogy az ún. közösügyi kiadásokból – amiből az ország a

kötelező kvótaarányának megfelelően előbb 30%-ot, végül 36%-ot kellett befizessen – valami vissza is csorgott, a katonai megrendelések formájában. A leglátványosabb: a Szent István csatahajót a magyar ipar gyártotta. (Az osztrák-magyar közös piac, az Európai Unió ezen pozitív kísérleti műhelyének problematikus vonásaival az előadás nem foglalkozhat.)

1867-ben az ország népe örömmel fogadta az alkotmányosság helyreállítását. De nem volt elégedett a dualista szerkezettel. A magyarság nagy része nagyobb függetlenségre vágyott: reálunió helyett inkább perszonálunióra. Az ország népének felét kitevő nemzetiségek vezérférfiainak, értelmiségének nagyobb része valaminő kollektív, horvát típusú autonómiára vágyott, nem érték be a „magyar politikai nemzet” tagságával, bármennyire is tartalmazott az értékes, széleskörű közösségi jogokat is. A kényes dualista szerkezet mindenben olyan önfeladásnak érzett önmegtartóztatást, politikai fegyelmet, felelősségtudatot kívánt meg valamennyi résztvevőtől, minden nemzettől, nemzetiségtől, politikustól, ami nem bizonyult tartósan elvárhatónak a nemzeti építkezés, a nacionalizmusok virágkorában. A struktúra fenntartásához a hatalmon lévőknek antidemokratikus és patriarchális eszközöket is igénybe kellett venniük, ami tovább torzította a társadalomszerkezetet, s egészségtelen politikai közéletet növesztett. Ekkor rögzül az az egy párt rendszer, mely nem engedte az Eötvösök által kívánt tényleges parlamenti váltógazdaság kiépülését, s mely egyoldalúság hatása talán máig érződik.

A történetírás nem egy súlyos kihatású problémát is hozzáköt a kiegyezéssel rendszerhez, túl az itt nem tárgyalt nagy fontosságú nemzetiségi kérdésen. A szakmán túli közgondolkodásban pedig a kiegyezés létrejöttével egyidejű, s máig ható a legjobban Kossuth – történelmünk e kivételes zsenije – által megfogalmazott aggodalom: a soknemzetiségű Habsburg birodalom úgy fog majd elpusztulni, hogy az Magyarország romba döntésével jár együtt – s pont így is lett. E szerint a kiegyezésbe be volt programozva a katasztrófa. Ehhez két megjegyzést lehet hozzátenni. '67 magyar megalkotói nem az örökkévalóságnak, hanem átmenetinek szánták a berendezkedést, s csak később rögzült a vezérpolitikusok ideológiájában alapvetően megváltoztathatatlanak. Másrészt ne feledjük, hogy a politikai gondolkodás rég bevált önfelmentő fogása: minden bajért az elődöket tenni felelőssé.